

TÜRKİYE'NİN
1970'li
YILLARI

HAZIRLAYAN
METE KAAN KAYNAR

İletişim Yayınları 2936 • Araştırma-İnceleme Dizisi 474
ISBN-13: 978-975-05-2963-4
© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖRLER Tanıl Bora, Aybars Yanık
KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit, 30 Ağustos Zafer Bayramı için
Anıtkabir'de düzenlenen törende (Depo Photos)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Büşra Bakan

DİZİN Berkay Üzüm, Emre Bayın

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TÜRKİYE'NİN
1970'li
YILLARI

HAZIRLAYAN
METE KAAAN KAYNAR

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
Önsöz	17
<i>Türkiye'nin Yetmişli Yılları Üzerine Bazı Notlar</i>	
METE KAAN KAYNAR	21
<i>12 Mart: Kapanan ve Açılan Yollar</i>	
GÖKHAN ATILGAN	55
<i>Hürriyetten Otoriteye: 12 Mart Dönemi Anayasa Değişiklikleri</i>	
SELÇUK KOCA	87
<i>Yetmişli Yıllarda Hegemonya Krizi, Ordu ve Militarizm</i>	
İSMET AKÇA	99
<i>İsmail Nihat Erim</i>	
ANIL VAREL	121
<i>Ferit Melen</i>	
KEREM YAVAŞÇA	127
<i>Mehmet Naim Talu</i>	
KEREM YAVAŞÇA	133

Anarşinin Türkçesi, Bir Anarşi Lejanti: 3K4F

METE KAAAN KAYNAR..... 137

Fatsa Deneyimi ve “Yeni Siyaset” Arayışı

YAVUZ YILDIRIM..... 177

Yetmişli Yıllarda Gecekondü Direnişleri: 1 Mayıs Mahallesi

ŞÜKRÜ ASLAN..... 187

“Küçük Moskova”: Yetmişli Yıllarda Tuzlucaıyır

YELDA YÜREKLI..... 199

Yetmişli Yıllarda Ekonomik Gelişmeler: Bir Politik İktisat Denemesi

HÜSEYİN ÖZEL..... 209

Türkiye’de Plancılığın İkinci Onyılı: Yetmişli Yıllarda Devlet Planlama Teşkilatı

BILSAI KURUÇ..... 229

Yetmişli Yıllarda Özel Sektör Örgütlenmesi: Türkiye Sanayici ve İşinsanları Derneği

ARDA ERCAN..... 245

Yetmişli Yıllarda “Dış” Politika

GENCER ÖZCAN..... 261

1974 Kıbrıs Bunalımı

GENCER ÖZCAN..... 291

Yetmişli Yıllarda Sağ-Sol Kutuplaşmasında Siyasî Düşünceler

İLKER AYTÜRK - TANIL BORA..... 307

Yetmişli Yıllarda Halkçı ve Halktan Siyaset

CELAL ORAL ÖZDEMİR..... 329

CHP: Değişim, Umut, Hayal Kırıklığı

ÇAĞDAŞ GÖRÜCÜ..... 339

“Umudumuz” Bülent Ecevit

LEVENT ODABAŞI - KEREM HOCAOĞLU..... 367

**Yetmişli Yıllarda Merkez Sağ:
Milliyetçilik ve Anti-komünizm**

BAYRAM KOCA 373

Süleyman Sami Demirel: Pragmatist, Popülist

MURAT ARSLAN 395

Aydınlar Ocağı ve Türk-İslâm Sentezi

VEYSEL ERGÜÇ 403

*I. Milliyetçi Cephe İktidarında Devletin Zor
ve İdeolojik Aygıtlarının Yapılandırılması (1975-1977)*

GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN 415

**Yetmişli Yıllarda Ülkücü Hareket
ve Komünizmle Paramiliter Mücadele**

İLKER AYTÜRK 441

Alparslan Türkeş

PINAR AKARÇAY - ÇAGDAŞ GÖRÜCÜ 461

**Millî Görüş Hareketi:
Millî Nizam ve Millî Selamet Partileri**

ASIM ÖZ 469

Necmettin Erbakan: Lider, Hoca, Mücahit

KEREM YAVAŞÇA 495

Akıncılar

SELMAN SAÇ 501

**Yetmişli Yıllarda Emek Hareketi:
15-16 Haziran'dan 12 Eylül'e Yükseliş ve Düşüş**

AZİZ ÇELİK 515

*Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK):
Yetmişli Yıllarda Sınıf Sendikacılığının Yükselen Örgütü*

AZİZ ÇELİK 547

*1 Mayıs 1977: "İşçinin Emekçinin Bayramı"ndan
"Kanlı 1 Mayıs"a*

AYŞEM SEZER-ŞANLI 563

Yetmişli Yıllarda Kürt Hareketi ve Devlet: Fragmantasyon ve Radikalizasyon; Rekonstrüksiyon ve Rekonsolidasyon	
TUNCAY ŞUR.....	581
Yetmişli Yıllarda Kadın Hareketi: Yeni Bir Feminizmin Ayak Sesleri	
SEVGİ ADAK.....	609
Yetmişli Yıllarda Yığınsal Bir Kadın Örgütü: İlerici Kadınlar Derneği	
EMEL AKAL.....	631
İtikattan Kimliğe: Dinamikler ve Karşı Dinamikler Bağlamında Yetmişli Yıllarda Aleviler	
YALÇIN ÇAKMAK.....	645
Yangın Yeri, Katliam: Maraş ve Çorum	
VEYSEL DİNLER.....	671
Yetmişli Yıllarda Basın	
FUNDA ŞENOL-CANTEK.....	689
Yetmişli Yıllarda Türkiye’de Televizyon ve Sosyal-Kültürel Hayat	
SÜLEYMAN İLASLAN - BURCU SÜMER.....	723
Bir Ekmek Bir Politika	
LEVENT ODABAŞI.....	735
Yetmişli Yıllarda Kamu Yönetimi	
NURAY E. KESKİN.....	749
Köykent	
ÇAĞDAŞ GÖRÜCÜ.....	771
Türkiye’de Yerel Yönetim Bakanlığı Deneyimi	
METE YILDIZ.....	785
Yetmişli Yıllarda Edebiyat	
ÇİMEN GÜNAY-ERKOL.....	793
Yetmişli Yıllarda Farklı Bir Ses: Türkiye Defteri Dergisi	
SERNAZ ARSLAN.....	819

**Yetmişli Yıllarda Günlük Hayatın Siyasetine Dair:
Zıtlıklar, Kutuplaşma, Siyasallaşma, Radikalleşme**

MEHMET Ö. ALKAN 825

Yetmişli Yıllarda Seçimler ve Plakla Propaganda

MEHMET Ö. ALKAN 863

**Yetmişli Yılların Popüler Müziği:
Umut ve Çelişki Arasında Bir Yolculuk**

MURAT MERİÇ 885

Yetmişli Yıllarda Türkiye’de Protest Müzik

SELÇUK DURAN 901

Yetmişli Yıllarda Türk Sineması

MEHMET EVREN EKEN 917

**“Arzu”nun Sürekliliği ya da Yetmişlerden Günümüze
Ertem Eğilmez Sineması**

KADIR DEDE 959

Yetmişli Yıllarda Spor

MEHMET YÜCE 971

Sol Açıkta Bir Gladyatör: Metin Kurt

NURETTİN KALKAN 989

Yetmişli Yıllarda Sanat ve Siyaset İlişkisi

BORA GÜRDAŞ 997

Seksenler Türkiye’sine Yetmişli Yıllardan Bakmak

METE KAAN KAYNAR 1019

EK: 1970-1980 YILLARI ARASI KURULAN HÜKÜMETLER

VE BAKANLAR KURULU LİSTESİ 1047

KAYNAKÇA / İLERİ OKUMA LİSTESİ 1059

YAZARLAR HAKKINDA 1096

DİZİN 1099

KISALTMALAR

ADYÖD	Ankara Demokratik Yüksek Öğretim Derneği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	Avrupa'da Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
Ak-Der	Akıncılar Derneği
AK-İŞ	Akıncı İşçiler Derneği
AK-LİS	Akıncı Liseliler Derneği
AK-MER	Akıncı Memurlar Derneği
AKP, AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
AK-SPOR	Akıncı Sporcular Derneği
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ASALA	Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu, Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia, Հայաստանի ազատագրության հայ գաղտնի բանակ
ASD	Aydınlık Sosyalist Dergi
ASDKD	Anti Sömürgeci Demokratik Kültür Dernekleri
ASELSAN	Askerî Elektronik Sanayi A.Ş.
AST	Ankara Sanat Tiyatrosu
ATTF	Avrupa Türkiyeli Toplumcular Federasyonu İşçi Korosu
ATÜT	Asya Tipi Üretim Tarzı
AYİM	Askerî Yüksek İdare Mahkemesi
AYÖD	Ankara Yüksek Öğretim Derneği
BAĞ-KUR	Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar Kurumu
BemBir-Sen	Belediye ve Özel İdare Çalışanları Birliği Sendikası
BP	Birlik Partisi
CENTO	Merkezî Antlaşma Teşkilatı, Central Treaty Organization
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Merkezî İstihbarat Teşkilatı, Central Intelligence Agency
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CP	Cumhuriyetçi Parti

ÇAYKUR	Çay Kurumu
ÇKP	Çin Komünist Partisi, 中国共产党/中國共產黨
DB	Dünya Bankası, World Bank
DÇM	Dövizle Çevrilebilir Mevduat
DDKaD	Devrimci Demokrat Kadınlar Derneği
DDKD	Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DemP	Demokratik Parti
DESİYAB	Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası
Dev-Genç	Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DHKD	Devrimci Halk Kültür Derneği
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DMK	Devlet Memurları Kanunu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSİ	Devlet Su İşleri
DYP	Doğru Yol Partisi
EOKA-B	Kıbrıslıların Millî Mücadele Örgütü-B, Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών
FIR	Kıta Sahanlığı, Flight Information Region
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü, منظمة التحرير الفلسطينية
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GATA	Gülhane Tıp Akademisi
GP	Güven Partisi
GSD	Görsel Sanatçılar Derneği
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
Hak-İş	Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
HRK	Kürdistan Kurtuluş Güçleri, Hêzên Rizgarîya Kurdistan
IDP	İslahatçı Demokrasi Partisi
IKDP	Irak Kürdistan Demokrat Partisi, Partîya Demokrata Kurdistan-Irak
IMF	Uluslararası Para Fonu, International Monetary Fund
İç-Düzen	İçişleri Hizmet ve Teşkilatını Yeniden Düzenleme Projesi Çalışmaları
İHİSB	İstanbul Hür İşçi Sendikaları Birliği
İİS	İthal İkameci Sanayileşme
İKD	İlerici Kadınlar Derneği
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
JGK	Jandarma Genel Komutanlığı
KAYA	Kamu Yönetimi Araştırması
KİP	Köylü İşçi Partisi

KİP	Kürdistan İşçi Partisi
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KTFD	Kıbrıs Türk Federe Devleti
KUK	Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları, Rizgarîxwazên Neteweyî yên Kurdistane
KÜBİTEM	Kültür Bilim ve Teknik Merkezi
MAH	Millî Emniyet Hizmetleri
MBK	Millî Birlik Komitesi
MC	Milliyetçi Cephe
MÇP	Milliyetçi Çalışma Partisi
MDD	Millî Demokratik Devrim
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MESS	Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası
MGH	Millî Görüş Hareketi, Millî Görüş
MGK	Millî Güvenlik Kurulu
MGP	Millî Güven Partisi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MİT	Millî İstihbarat Teşkilâtı
MLSPB	Marksist-Leninist Silahlı Propaganda Birliği
MNP	Millî Nizam Partisi
MOSSAD	İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü, למודיעין ולתפקידים מיוחדים ה מוסד
MP	Millet Partisi
MSP	Millî Selamet Partisi
MTTB	Millî Türk Talebe Birliği
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, North Atlantic Treaty Organization
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı, The Organisation for Economic Co-operation and Development
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, Organization of Petroleum Exporting Countries
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
ÖNCÜ-GSB	Genç Sosyal Devrimciler Birliği
PKK	Kürdistan İşçi Partisi, Partiya Karkerên Kurdistanê
POL-BİR	Polis Birliği
POL-DER	Polis Derneği
PPKK	Kürdistan Öncü İşçi Partisi, Partiya Pêşeng bir Karkerî Kurdistan
SAL	Yapısal Uyum Kredisi, Structural Adjustment Loan
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Коммунистическая партия Советского Союза
SEİA	Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SHP	Sosyal Demokrat Halkçı Parti

SPD	Alman Sosyal Demokrat Partisi
Spor-Emek-Sen	Spor Emekçileri Sendikası
Spor-Sen	Spor Emekçileri Sendikası
SS	Schutzstaffel (Nazi Almanyası Koruma Timi)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Союз Советских Социалистических Республик
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TAKSAN	Takım Tezgâhları Sanayi ve Ticaret A.Ş.
TAN-SA	Tanzim Satış Mağazaları
TANSA	Tanzim Satış Projesi
TBD	Türk Belediyecilik Derneği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TDK	Türk Dil Kurumu
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri A.Ş. Genel Müdürlüğü
TEKSEN	Teknik Elemanlar Sendikası
TEMSAN	Türkiye Elektro Mekanik Sanayi A.Ş.
TESTAŞ	Türkiye Elektrik Sanayi ve Ticaret A.Ş.
TFF	Türkiye Futbol Federasyonu Başkanlığı
TGS	Türkiye Gazeteciler Sendikası
THKD	Türk Hukukçu Kadınlar Derneği
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİİKP	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİS	Türk İslâm Sentezi
TİSGLK	Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TİT	Türk İntikam Tugayı
TKB	Türk Kadınlar Birliği
T-KDP	Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi, Partiya Demokrata Kurdistan Turkiyê
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TKP/ML-TİKKO	Türkiye Komünist Partisi/Marksist Leninist Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu
TKSP	Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOB	Türkiye Odalar Birliği
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TODAİE	Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü

TÖB-DER	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TPAO	Türkiye Petrol Anonim Ortaklığı
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSİP	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TTB	Türk Tabipler Birliği
TUDEH	İran Kitlelerinin Partisi, حزب توده ایران
TUSAŞ	Türkiye Uçak Sanayi A.Ş.
TÜDEM	Tüketimi Düzenleme Merkezi
TÜĞİAD	Türkiye Genç İş adamları Derneği
Tüm Person-Kon	Tüm Kamu Personeli ve Emeklilerinin Haklarını Koruma Kuruluşları Konfederasyonu
TÜM-DER	Tüm Memurlar Birleşme ve Dayanışma Derneği
TÜMOSAN	Türk Motor Sanayi ve Ticaret A.Ş.
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSDEK	Türkiye Sosyalist Devrim Konseyi
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TÜTED	Tüm Teknik Elemanlar Derneği
UDC	Ulusal Demokratik Cephe
UDKF	Uluslararası Demokratik Kadınlar Konfederasyonu
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü, The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
ÜKD	Üniversiteli Kadınlar Derneği
ÜLKÜ-BİR	Ülkücü Eğitimciler Birliği Derneği
ÜLKÜ-BİR	Ülkücü Öğretmenler, Ülkücü Öğretim Üyeleri ve Öğretmenler Derneği
ÜLKÜ-BİR-ÖĞRET	Ülkücü Öğretmenler Derneği
Ülkü-Han	Ülkücü Hanımlar Derneği
ÜLKÜ-TEK	Ülkücü Teknik Elemanlar Derneği
ÜNAS	Üniversite Asistanları Sendikası
YAŞ	Yüksek Askerî Şura
YAYKUR	Yaygın Yükseköğretim Kurumu
YAZKO	Yazarlar Kooperatifi
YNK	Kürdistan Yurtseverler Birliği, Yekitîya Nîştîmanî Kurdistan
YTP	Yeni Türkiye Partisi

Önsöz

Çalışmamızın ilk kitabı, *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, 2015 yılında raflardaki yerini almıştı. Onu 2017 yılı sonlarında *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* takip etti. Şimdi ise *Türkiye'nin 1970'li Yılları*. İlk iki kitapta olduğu gibi burada da, 1970'lerde artık ellili yaşlarını idame etmekte olan Cumhuriyet'in panoramik bir fotoğrafını çekmeye çalıştık. Bu kapsamda iç politik gelişmelerden spora, uluslararası ilişkilerden sanata, iktisattan müziğe, emek ve kadın hareketlerinden gündelik hayata, görsel sanatlara kadar oldukça geniş bir perspektifi kadrajımıza dahil etmeye gayret ettik.

Şu anda okumakta olduğunuz bu kitabın, sadece akademisyenlere ve araştırmacılara hitap eden bir referans kitabı değil, aynı zamanda, Türkiye'nin 1970'li yıllarına ilgi duyan herkese seslenen bir başucu rehberi olması en önemli hedefimizdi. Tıpkı 1950'li ve 1960'lı yılları konu edinen kitaplarımızda olduğu gibi, bu kitapta da bunun yolunun, okumayı elden geldiğince kolaylaştırmak, okuyucuya mümkün olduğunca yetkin ve akıcı metinler sunmaktan geçtiğini düşündük. Bunun için de dipnotlardan, akademik referanslardan, göndermelerden mümkün olduğunca sakınmaya, konuşma diline yakın, sürükleyici ve kolay anlaşılır bir üslup tutturmaya gayret ettik.

* * *

Türkiye'nin 1970'li Yılları: Cumhuriyet'in, 12 Mart ile başlayıp, 12 Eylül ile biten, iki darbe arasına sıkışmış yılları. Politik kutuplaşmanın şiddete, şiddetin iç savaşa gebe olduğu yılları. Ölümün yolda, caddede, kahvehanede, kampüste, cezaevinde, fabrikada kol gezdiği; 1961 Eylül'ündeki üç bakana

diyet üç fidanın asıldığı; Çorum ve Maraş'ta ülkenin iç savaş koşullarında yaşamak zorunda kaldığı Cumhuriyet yılları.

Türkiye'nin 1970'li Yılları: Hem güler yüzlü kapitalizmin, yani sermaye sınıfının yüksek vergi ödemeye, toplumsal hakların yerleşmesine razı olduğu *refah devletinin* son onyılı hem de bu *refah devletinin* –ya da onun Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelere yansıyan yüzüyle *kalkınmacı devletin*– krize girmeye, Bretton-Woods Sistemi'nin çökmeye, art arda petrol krizlerinin yaşanmaya başladığı; onyılın sonuna doğru Türkiye'nin “70 Cent'e muhtaç” hale geldiğini itiraf etmek zorunda kaldığı; grevlerle, kuyruklarla, yokluklarla geçen yılları.

Türkiye'nin 1970'li Yılları: Sadece şiddetle, krizle, darbeyle, yoklukla şekillenmedi elbette. Her ne kadar yetmişler, devletin şiddet aygıtlarının yön verdiği politikaların, iç savaşın, anarşinin ve sosyo-ekonomik çalkantıların hâkim olduğu bir dönem olsa da aynı zamanda, umudun, neşenin, sevincin, eğlencenin ve hüznün de onyılıydı. Türkiye'nin *Inek Şaban*'dan, *Hababam Sınıfı*'na, *Bizim Aile*'den, *Neşeli Günler*'e, *Canım Kardeşim*'e, belli bir süreliğine hoşça vakit geçirmeyi, kendi sıkıntılı gerçekliğinden uzaklaşıp, başka bir gerçeklik içinde yaşamaya başladığı yıllar da o yıllardı. Türkiye, *Güneş Ne Zaman Doğacak*'ı da, *Arkadaş*'ı da, *Birleşen Yollar*'ı da, *Bir Gün Mutlaka*'yı da, *Ayıkla Beni Hüsnü'yü*, *Şişsak Başarım*'ı da, *Tak Fişi Bitir İş'i*yi de aynı onyılı da seyretti. Tıpkı *Halkın Dostları*'nı da *Tevhid*'i de, *Rizgari*'yi de, *Hergün*'ü de aynı dönemde okuduğu gibi. Artık kanıksanan radyonun yanında televizyonun da evlerin başköşesindeki yerini almaya başladığı yıllardı 1970'ler. Türkiye bu onyılı televizyonda *Görevimiz Tehlike*'yi, *Uzay Yolu*'nu, *Aşk-ı Memnu*'yu ve *Kaynanalar*'ı da seyrederek geçirdi. Tıpkı 1974 yılında Hollanda ve Federal Almanya arasında oynanan Dünya Kupası final maçını naklen seyrettiği; 45'liklerden, *longplay*lere oradan da kasetçalarlara geçilmeye başlanan bu dönemde, Zülfü Livaneli'yi, Edip Akbayram'ı, Cem Karaca'yı, Selda Bağcan'ı, Fikret Kızılok'u ve Timur Selçuk'u dinlediği gibi.

Türkiye'nin yetmişlerini ifade edecek tek bir kelime seçilmesi gerekse, muhtemelen o kelime “*sokak*” olurdu. “*Sokak*”; işçi, memur, öğrenci, kadın... sosyal, siyasal, ekonomik vb. sorunlarda hemdert olmuş tüm yetişkinlerin olduğu kadar, dönemin çocukları için de önemli bir *kavram* ve *mekân*dı. Okuldan gelince siyah önlüklerini fırlatıp atan yetmişlerin çocukları “*sokağa çıkar*”, *ortada sıçan* ya da *saklambaç* oynamak için ya *kaleye mum* dikerler ya da “*ay may kumay*, *Cevdet Sunay*, *Nihat Erim*, *kel kafanı yerim*” tekerlemesini söylerlerdi. *Beştaş* ya da *misket* oynanır, *topaç* çevrilir, *gazoz kapağı*, *çiklet kâğıtları* ve *renkli peçeteler* biriktirilirdi. Boş tarlalarda ya da “*sokak aralarında*” oynanan futbol maçlarında ise oyun her zaman “*beşte devre*, *onda biter*” ve “*üç korner*, *bir penaltı*” sayılırdı. Velhasıl “*sokak*”, yetişkinler için

olduğu gibi, dönemin çocukları için de özgürlüğün alamıydı; çocuklar için de renkli ve bir o kadar da politize idi. O yüzdendir, belki de, dönemin çocuklarının en entelektüel eğlencesi *adam asmaca* oyunuydu.

Türkiye'nin 1970'li Yılları, Ecevit'ten mülhem kelimelerle, 12 Eylül 1980 Cuma sabahı, askerın düdüğü çalıp maçı bitirdiği ve herkesin anayasal haklarının ihlal edildiği bir darbeyle son buldu. Düdük sesinden sonra, koskocaman bir kışlaya döndürülen Türkiye, *Foucaultvâri* bir disiplin toplumunda, bir korku imparatorluğunda yaşamaya mecbur bırakıldı.

* * *

Türkiye'nin 1970'li yıllarını çok farklı yönleriyle ele almaya çalıştığımız bu kitapta, her açıdan dönemin “*sokak*”ının macerasına tanık olacaksınız. İlk iki kitapta da olduğu gibi, elinizdeki bu çalışma da oldukça kalabalık bir ekibin kolektif emeğinin ürünü olarak ortaya çıktı. O yüzden, ilk önce “*sokak*”ın serüvenini her detayıyla sizlere sunan yol arkadaşlarıma, yazarlarımıza teşekkür etmem gerekiyor.

Tanıl Bora yine ve her zaman olduğu gibi her derdimize derman oldu. Bu konuda Kerem Ünüvar'ın emeklerini yâd etmeden geçmemeliyim. Kendi arşivindeki –ve *Kayıp Bir Devrimin Hikâyesi*'nde de kullandığı– fotoğrafları bizimle paylaşan Faruk Eren'e ve ona ulaşmamız konusunda yardımını esirgemeyen Aybars Yanık'ı da anmam lazım; kitabın son haline gelmesinde onun da emeği çöktür. Bu vesileyle hem arşivini paylaştığı için Faruk Eren'e hem de Aybars'a teşekkür etmek isterim. Söz fotoğraflardan açılmışken, yine kendi arşivindeki fotoğraflarını bizimle paylaşma nezaketi gösteren eski CHP milletvekili, gazeteci ve yazar Barış Yarkadaş'a ve bu konuda bana yardımcı olan Yağmur Kübra Yıldırım'a da, arşivlerindeki fotoğraflardan yararlanmamıza izin veren *Bit Mezat* yetkililerine de çok teşekkür etmek istiyorum.

Gizem Taş, ses kayıtlarının çözümlenmesini tek başına üstlendi. Ozan Çömelek, Fatma Dokuyucu, Barış Arslan, Maşallah Nar, Elifcan Çoruk, Kemal Pehlivanlı ve Süleyman Gökçün gerek tashih gerekse de görüş ve eleştirileriyle çok değerli katkılarda bulundular; onlara da çok teşekkür etmek istiyorum.

Mutfak ekibi; adıyla müsemma, kitabı pişiren, hazır eden, sunan asıl emektarlar: Kerem Yavaşca, Bayram Koca, Kemal Hatemcan Kum ve Levent Odabaşı. İki seneyi aşkın süredir kitabın tüm yükünü onlar omuzladılar, *Türkiye'nin 1980'li Yılları*'nda da omuzlamaya devam edecekler.

Keyifli okumalar...

METE KAAN KAYNAR

Türkiye'nin Yetmişli Yılları Üzerine Bazı Notlar

METE KAAN KAYNAR

Faruk Eren Arşivi.

Bir Fotoğraf, Cumhuriyet Tarihi ve Onun Yetmişli Yılları

Yukarıda gördüğünüz fotoğraf, Cumhuriyet tarihinin çok farklı kesitlerini *Türkiye'nin 1970'li Yılları'nı* odağına alarak özetleyen ender karelerden biridir. Fotoğraf, gazeteci Metin Göktepe tarafından çekilmiş. Göktepe, 8 Ocak 1996'da gözaltında dövülerek öldürülmüştü. Olay yerine giderek, yasal işlemleri başlatan Eyüp Cumhuriyet Savcısı Erol Canözkan'a göre önce gözaltına alınmış ama akşamüzeri serbest bırakılmış, sonra Eyüp'te bir çay bahçesinde fenalaşarak oturduğu sandalyeden düşerek ölmüştü. Oysa gerçek hiç de öyle değildi: Göktepe gözaltında, eli kolu bağlı-

ken polisler tarafından dövülerek öldürülmüştü; yıllar, yıllar sonra devlet de kabul etti onu polislerin öldürdüğünü.

2019'da *Kayıp Bir Devrimin Hikâyesi*'ni anlatmaya karar veren, fotoğrafımızda en öndeki, siyah saçlı, siyah sakallı kişi, bu fotoğrafın Göktepe katledilmeden iki ay önce, aşağı yukarı 1995'in Kasım ayında çekilmiş olduğunu söylüyor. Demek ki, *Cumartesi Anneleri 27 Mayıs Darbesi*'nden tamı tamına otuz beş yıl sonra *Galatasaray Lisesi* önünde oturmaya başladıklarından yaklaşık altı ay sonra çekilmiş bir fotoğraf.

Elmas, Birinci Dünya Savaşı'nın gönüllü jandarma komutanlarından İsmail Kurt'un torunu; Çanakkale Biga'nın Emirormanlı köyünden. Elmas'ın babası Yusuf da aynı köyde, tarımla uğraşıyor. İkinci Dünya Savaşı zamanı, *Varlık Vergisi* çıkarılınca, tüm köylüler gibi, Emirormanlı köylülerini de bir tahsildar korkusu sarmış. Hükümet ürünün dörtte birini vergiye koymuş ama tahsildarlar buldukları ürünün neredeyse yarısına el koymaya başlamışlar. İnsanlar da devletten değilse de tahsildardan ürünlerini kaçırma derdine düşmüşler.

Kocası Yusuf Kurt'un evde olmadığı bir saatte Ayşe Hanım, evinin avlusunda çamaşır yıkarken jandarma, tahsildar ve muhtar evin kapısında görünürler; *Varlık Vergisi* hesaplayacaklardır. Dönem, o günlerin İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin anlarına da verdiği isimle *Varlık Vergisi Facia*'sının yaşandığı dönem. Gerçi, *Harb-i Umumi*'nin jandarmalarından İsmail Kurt'un oğlu Yusuf da İnönücü biri; devletin topladığı vergiye ses ettiği yok ama tahsildarların fazladan topladıklarından herkes gibi o da mustarip. Köylüler mahsullerini tahsildarlardan sakladıkları için, evin her yanını da kontrol eder jandarma ve tahsildar; bu arada bahçeyi süpürmekte olan Elmas'a da sorarlar "Sizin bundan başka buğdayınız var mı?" Elmas "Var," der, "yıkamaya götürdüler." Muhtar araya girip "O daha çocuk!" diyecek olur ama jandarma lafını keser; "Çocuk olur mu, söylüyor işte!" der. Elmas da muhtara çıkarır: "Sen babamın malını benden daha iyi mi bileceksin?"

Muhtar, olanı biteni Elmas'ın babası Yusuf Kurt'a teker teker anlatır; Elmas'ın nasıl dik başlılık edip, buğdayın yerini söylediğini de ekler. Jandarma ve tahsildarı ikna edip başından savdıktan sonra Yusuf Kurt, Elmas'ı bir güzel döver. O kadar ki, bıraktığında kızı Elmas baygındır. Kardeşinin yanına koşup, "Ben... evlat katili oldum galiba!" diye ağlar. Böyle anlatır Elmas Eren, Berat Günçikan'a. Günçikan da 1996 yılında *Cumartesi Anneleri* isimli kitabında toplar tüm bu röportajları. Elmas Eren babasından dayak yediği o gün, ileride bir gün karşısına İnönücü birisi çıkarsa asla evlenmeyeceğine dair kendine söz verir. Çünkü vergiyi koyan da İnönücüdür, babası da. Hayat bu ya, ileride karşısına çıkıp evleneceği Kemalettin Eren de bir İnönücüdür ama kayınpederinin Demokrat Partili olduğunu öğrenince sevinir El-

mas. Elmas Eren, fotoğrafımızın odağında yer alan, kucağında gözlüklü genç bir adamın resmini taşıyan, başörtülü, müteessir, vakur kadın.

Elmas Hanım'ın kızı İkbal Eren-Yarıcı, doktora tezi için kendisiyle mülakat yapan Ayşem Sezer-Şanlı'ya, kendisinin de annesinin de *Cumartesi Anneleri*'nin ilk aktivistlerinden biri olduklarını anlatmış. O gün bugün, sağlık sorunlarının mecbur kıldığı zorunlu araların dışında *Cumartesi Anneleri*'nin her etkinliğinde yer almış Elmas Eren; ta ki, 2019'da ebediyen aralarından ayrılıp, otuz dokuz yıldır aradığı oğluna kavuşana kadar.

Cumartesi Anneleri; Ayşem Sezer-Şanlı onları, "çocuklarından doğan anneler" olarak tanımlamıştı. 27 Mayıs 1995'te başladıkları oturma eylemlerine aralıksız iki yüz hafta devam etmişler, artık dayanılmaz hal alan sistematik şiddet, gözaltı ve saldırılar nedeniyle 15 Ağustos 1998'den sonra oturma eylemlerine ara vermişlerdi. İnsan hakları aktivisti ve iktisatçı Seher Hanım, *Cumartesi Anneleri*'ni eylemlerine ara vermeye zorlayan son yedi aylık süreci şöyle anlatmış, Sezer-Şanlı'ya: "Bu anneler yedi ay boyunca sistematik olarak dayak yediler, her hafta gözaltına alındılar... Dayak yaraları iyileşmeden diğer hafta eylemlere gidiyorlardı... Aramızda kanser hastası, sara hastası, astım hastası anneler vardı... bunun üzerine ara verdik."

On yıllık aradan sonra 31 Ocak 2009 tarihinde *Cumartesi Anneleri* oturma eylemlerine tekrar başlayacaklardır; ta ki 2018 yılının Ağustos ayına kadar. O tarihten sonra neredeyse yirmi beş yıldır kayıplarını arayan üç kuşak için *Galatasaray Meydanı*'nda toplanmak yasaklanacak, *Galatasaray Meydanı* da *Taksim Meydanı* gibi, Ankara *İnsan Hakları Anıtı* gibi polis barikatlarıyla çevrilecektir. Oysa daha Şubat 2011'de dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, aralarında Elmas Eren'in de aralarında olduğu on iki kayıp yakını ile yaklaşık iki saat görüşerek, kayıpların bulunması için gerekli inisiyatifini göstereceğinin altını çizerek "Sizin sorunuz benim kabinemin sorundur," (*Hürriyet*, 05 Mayıs 2011) demişti.

Fotoğrafımızdaki vakur kadın, Elmas Eren, 1986 yılında Kürşat İstanbullu'ya –*Gözaltında Kaybolanlar*'da– şöyle anlatmış kayıp yakınlarının neyi aradıklarını: "Bir tanıdığın çocuğu gözaltında öldürüldü; ama mezarı var. Gidiyorlar, çiçekler bırakıyorlar. Onunla konuşuyorlar. Evladımın mezarı bile yok. Siz bu duyguyu bilir misiniz? Buna dayanacak bir ana tanıyor musunuz? Buna dayanacak bir yürek bulabilir misiniz? Evladımı arıyorum. Ona ne olduğunu öğrenmek istiyorum. Öldürüldüyse mezarını bilmek istiyorum. Mezarına gidip çiçekler bırakmak istiyorum."

Hayrettin Eren, nam-ı diğer *Gözlüklü Hayri*. O, fotoğrafımızın odağındaki isim; kadrajdakileri bir bütün halinde *Türkiye'nin 1970'li Yılları*'na bağlayan figür; fotoğrafta, Elmas Eren'in yanında görünen siyah saçlı adamın, Faruk Eren'in de abisi. Faruk Eren abisini Yıldırım Türker'e 1995 yılında yayımla-

nan *Gözaltında Kayıp Onu Unutma*'da Afili Küçük Abim, diye tanıtmış. 1954 doğumlu Hayrettin Eren, 1970'li yılların devrimci gençlerinden. Ruşen Çakır, *T24*'te 25 Aralık 2010'da yayımlanan röportajında arkadaşını şöyle anlatıyor: "15 yaşındaydım. Benden epey büyüktü. Ama kendisine 'abi' dediğimi hiç hatırlamıyorum. Çünkü o çevresindeki herkes için 'Hoca' idi, yani 'Hayri Hoca'. Aramızda sadece yaş farkı yoktu: Ben o tarihte, sol hareketler için 'egemen sınıfı temsil eden Galatasaray Lisesi'nde okuyordum, yani 'burjuva'ydım; o ise İstanbul'un o dönemde 'kenar mahalle' olarak bilinen semtlerinden Hasköylü'ydü, yani 'halk çocuğu'ydu. Ama Hayri Hoca, romanlardaki gibi bir devrimciydi, insanlar arasındaki eşitsizlikleri önemsemez, bunları ortadan kaldırmak için samimi olarak çaba sarf ederdi. Benim gibi Galatasaray Liseli 'burjuva'larla dalga geçtiği doğrudur ama Hasköy, Okmeydanı, Kasımpaşa gibi mahallelerde bizlerin önünü en fazla açan kişilerden biri de o olmuştur."

12 Eylül Darbesi'nden yaklaşık iki buçuk ay sonra, 21 Kasım'da gözaltına alınarak Karagümrük Karakolu'na götürülür *Hayri Hoca*. Karakoldaki yetkililerden aynı operasyonda gözaltına alınan sekiz kişinin Gayrettepe'deki Siyasî Şube'ye götürüldüğü söylenir. Hayrettin Eren'in Murat 124 marka arabası da binanın önünde, plakası (34 F 6798) sökülmiş ve zincirlenmiş halde durmaktadır ama aile arabayı tanımakta zorlanmaz. Anne Elmas Eren o günü, *Aljazeera Turk*'e 18 Şubat 2014'te şöyle anlatmış: "Gittim bir gün şubenin önüne. Kasım ayıydı. Kasım ayında puslu, çamurlu havalar oluyor. Kapıdaki görevliye 'Hayrettin Eren'in annesiyim, burada diyorlar,' dedim. 'Teyzeciğim ben sana haber getiririm,' dedi. Gitti, iki dakika durdu durmadı, bir kahkaha ki yırtıyor ortalığı. Geldi, 'Yok, yok teyzeciğim,' diyor ama çocuk 'yok' diyemiyor gülmekten. 'Oğlum niye alay ediyorsun?' dedim. Cevap vermedi... Arkama baktım, iki üç araba duruyor, bizim araba da orada. 'Oğlum sen, Hayrettin yok, dedin ama arabamız burada duruyor,' dedim. Gri elbise li şapkası inik biri geldi. 'Ne arıyorsun?' dedi. 'Oğlum burada, arabamız bu,' dedim. Plakayı almışlar. Plakası yok fakat vurulan yerden, içindeki de kordan tanıdım arabamızı. Sağ kolumdan itti beni. Dört ayak durdum. Ellerim çamurlandı. Kalktım bir ellerime baktım, bir polise... 'Teyze başını derde sokma,' dediler. Kovdular beni, eve geldim."

Kenan Evren'in 1983'te Kurban Bayramı'nda Balıkesir'in Erdek ilçesini ziyaret edeceğini öğrenen Elmas Eren, çocukları cezaevinde olan bir grup aileyle ilçeye gidecektir. Kenan Evren kendileriyle görüşmeyi kabul etmez ama hazırladıkları dilekçeyi görevli emniyet amirine verirler. Emniyet amiri, dilekçelerini Kenan Evren'e iletene dair kendilerine söz verir. Anne Eren, *Aljazeera Turk*'teki aynı röportajında şöyle devam ediyor: "Aradan ne kadar zaman geçti hatırlamıyorum. Çarşaf gibi üç-dört yazı geldi. 'Biz de arı-

yoruz, bulamıyoruz, siz bulursanız bize haber verin.’ Ben zaten oğlumu arıyorum. Bulsam niye haber vereyim. Çıldırırım.”

9 Mayıs 2015 tarihinde tedavi gördüğü *Gülhane Tıp Akademisinde* (GATA) ölen 12 Eylül Darbesi’nin “mimarı” Kenan Evren’in 12 Mayıs’ta Genelkurmay Başkanlığı’nda düzenlenen cenaze töreni hayli kalabalıktır: Ziya Gökalp Caddesi’nden Yüksel Caddesi’ndeki İnsan Hakları Anıtı’na doğru yürüyerek davullu zurnalı halay çeken protestocular; protestocuların tören alanına girmesini engellemeye çalışan görevliler; askerî ve mülkî erkân ve protokol çadırı önünde taziyeleri kabul eden az sayıda aile efradı. Evren’in cenaze töreni ile ilgili olarak Ankara’da kutlamalar yapıldığı esnada, İstanbul’da Galatasaray Lisesi önünde de *Cumartesi Anneleri* basın açıklaması yapmak üzere toplanmışlardır. Anneler adına Hayrettin Eren’in kız kardeşi İkbal Eren Yarıcı konuşur ve “Kenan Evren, korkak diktatör Amerikan uşağıydın,” der.

Türkiye’nin 1970’li Yılları Ne Zamandır?

Türkiye’nin 1970’li Yılları, Hayrettin Eren’in yaşadığı zamandır. Öyle de sahi, Hayrettin Eren ne zaman, nerede yaşamış, siyasi faaliyette bulunmuştur? 1995 Kasım’ında Metin Göktepe’nin deklanşöründe mi; aynı tarihte, Varlık Vergisi zamanı İnönü’cü babasından yediği dayığı unutmayan annesinin Galatasaray Meydanı’nda elinde tuttuğu fotoğrafta mı; 2015 Mayıs’ında Kenan Evren’in cenaze töreni için açıklama yapan kız kardeşinin protestosunda mı; erkek kardeşinin *Kayıp Bir Devrimin Hikâyesi*’nde mi; takvim yapraklarının 1970’li yılları gösterdiği *Bir Zamanlar Hasköy*’de mi; yoksa 21 Kasım 1980’de İstanbul’da *Karagömrük Polis Karakolu*’nda mı?

Hayrettin Eren, *Türkiye’nin 1970’li Yılları*’nı Cumhuriyet tarihi içinde doğru bir yere koyabilmek için seçilmiş bir figür. Buraya kadar okuduklarımız onun hayatı üzerinden değil de 12 Eylül Darbesi’nin ertesi günü gözaltına alındıktan sonra kaybedilen Cemil Kırbayır ve Berfo Ana üzerinden de anlatılabilirdi; 8 Ekim 1980’de idam edilen Necdet Adalı ve babası İsmail Adalı üzerinden de; *Türkiye’nin 1970’li Yılları*, Gezi Direnişi’nde Eskişehir’de polis tarafından darp edildikten sonra sokak ortasında linç edilen, otuz sekiz gün komada kaldıktan sonra 10 Temmuz 2013’te ölen on dokuz yaşındaki Ali İsmail Korkmaz ya da 10 Ekim 2015’teki Ankara Gar Katliamı’nda öldürülen Hacettepe Üniversitesi öğrencisi Şebnem Yurtman üzerinden de anlatılabilirdi; hatta Halit Refiğ’in kamerasından, kocası kan davasından öldürülünce İstanbul’a göç ederek burada bir apartmanda kapıcılık yapmaya başlayan *Fatma Bacı* (1972), babasının intikamını almaya yemin etmiş Yusuf, zengin olmak için Rıza ile evlenen Halime ve kapıcılık yapan annesinden utanan güzel sanatlar öğrencisi Ayşe’nin dramatik hikâyelerinden de anlatılabilirdi.